

DEN ekonomiska SIDAN

Av Åke Ortmark

Möjligheternas land

Den är välbekant historien om den amerikanske hisspojken som tryckte på sina knappar med sådan flinkhet och precision att han blev miljonär, försedd med lyxvåning vid Park Avenue, pälsklädd fru, Cadillac och två blonda älskarinnor. Även de mer sansade bland oss har väl någon gång gripits av förtjusning inför denna spektakulära utvecklingsprocess.

Historien om denna briljanta karriär är naturligtvis sann i flera enskilda fall. Ofta har man nog också inbillat sig att hisspojkens levnadslopp skulle kunna generaliseras, att samtliga hisspojkar i USA så småningom blir miljonärer, eller i varje fall så pass många att man kan tala om en markant skillnad mot Europa, där hisspojken obönhörligen förblir hisspojke. Den »sociala mobiliteten», ständscirkulationen, har alltså antagits vara betydligt livligare i USA än i Europa. Glansfulla karriärer skulle inte vara rena undantag i USA utan snarare tämligen typiska företeelser. Lite försiktigare uttryckt: en amerikansk familjs sociala och ekonomiska bakgrund skulle i betydligt mindre utsträckning än i Europa bestämma barnens sociala och ekonomiska öde.

Mera eftertänksamma personer har kanske alltid haft en känsla av att skillnaden mellan USA och Europa i det här avseendet överdrivits på ett groteskt sätt och att hisspojkar gör karriär lika ofta eller lika sällan i Europa som i USA. Skillnaden skulle snarare ligga i att den amerikanske hisspojken av någon anledning får mer reklam. Kring honom skapas myter och om honom skrivs böcker, medan europeen på sin höjd blir föremål för elakt skvaller på kvarterets kafferep.

När sociologerna för en tio, femton år sedan började undersöka problemet mera systematiskt — tidigare hade man i stort sett bara spekulerat kring frågan — konstaterade de till en början att vi

æ

vet egentligen ingenting och förutsättningarna för att vi skall få reda på något mera substantiellt om den här komplicerade frågan är små, men såvitt vi kan förstå av de smärre forskningar som bedrivits och bedrivs finns det knappast anledning anta att den sociala rörligheten skulle vara större i USA.

Senare forskningar stödjer den hypotesen. Två amerikanska sociologer har nyligen publicerat en liten skrift,¹ som visserligen innehåller många reservationer men som ändå ställer den amerikanska framgångsmyten i tvivelaktiga dager. Social rörlighet är förmodligen inte mer utmärkande för USA än för Europa, säger de. Men trots detta är det en allmän uppfattning att det amerikanska samhället skiljer sig på ett avgörande sätt från det europeiska på grund av

mindre sociala skrankor; i USA finns enligt en utbredd åsikt ett »open class system». Hur kan det komma sig att en sådan tro är vanlig trots att fakta motsäger det vad beträffar social rörlighet? Hur kan det komma sig att amerikanen tror på »möjligheternas land»?

Författarna utgår från som självklart att amerikaner i gemen verkligen har en dylik uppfattning om sitt land. Det kanske kan diskuteras, men vissa omständigheter tyder onekligen på att det förhåller sig så. När man skall förklara denna motsättning mellan tro och fakta måste man i likhet med författarna söka stöd i tämligen lösliga spekulationer. Det kan, som påpekas i skriften, t.ex. antas att frånvaron av en ärftlig aristokrati bidrar till att ge amerikanen en känsla av att alla hans landsmän är jämlikar: »Amerikanen har sällan råkat ut för personer, vilkas beteende uttrycker en av Gud given överlägsenhet.» Detta förhållande har ju stöd i den starka amerikanska traditionen.

När man trevar vidare efter en förklaring till den förutsatta jämlikhetskänslan kan man lämpligen stanna ett slag inför den s.k. »amerikanska materialismen». Spela den någon roll i sammanhanget? Kan man t.ex. anta att i ett samhälle som mäter människovärde i klasstillhörighet eller officiell ställning kan jämlikhetskänslor inte lika lätt spira upp som i ett samhälle där människovärdet i högre grad mäts i ekonomisk succé? Framgången i USA kanske upplevs inte som bunden till familj och klass utan snarare som beroende av en ren slump, vilken lika gärna kan träffa mig som dig. Genom slumpens skördar kan den amerikanske hisspojken bli vad de flesta amerikaner skulle betrakta som en stoman, medan den europeiske skulle ha betydligt svårare att undgå etiketter som »uppkomling» eller »bracka» — han skulle inte få någon verkligt positiv reklam.

Det är inte otänkbart att vi här har en väsentlig del av förklaringen till den utbredda amerikanska jämlikhetstron — i den mån den nu existerar.

Bä bä, vita lamm

Det kostar pengar att ha barn. Det är, om man vill uttrycka sig lite tillspetsat, någonting typiskt för det moderna, industrialiserade samhället. På den gamla storfamiljens dagar var förhållandet inte riktigt likartat. Då var barnen — förutom billiga och lydiga drängar — en pensionsanstalt. Man födde och klädde ett lämpligt antal telningar, medveten om att man när gikten sat in skulle få njuta frukterna av denna omvårdnad i form av motsvarande uppoffringar från barnens sida. Den som under sådana förhållanden inte omgav sig med barn i sina produktiva år var oklok.

Men nu för tiden pysslar samhället om oss på äldradar. Omkostnaderna för barnen ger inte samma direkta ekonomiska utbyte. Barnen har ur föräldrarnas synpunkt blivit en sämre investering. 1954 års familjeutredning, som nyligen lagt fram ett livligt applåderbetänkande, visar att lönsamheten av denna investering blivit allt skralare. Barnfamiljernas ekonomiska ställning har relativt sett försämrats under senare år, säge:

¹Lipset, S. M., & Bendix, R., Ideological equalitarianism and social mobility in the U.S., University of California 1955.

utredningen, och styrker sin tes med ett övertygande siffermaterial.

Man får klart för sig att det verkligen kostar stora pengar att hålla barn, i den mån man nu tvivlat på saken. Utredningen räknar med ett genomsnitt på 260 kr per barn och månad i en tvåbarnsfamilj. Denna alpina siffra kan säkert förbluffa många, säger utredarna själva. Anledningen är att man som sig bör inte bara räknat med barnens individuella konsumtion (110 kr) utan också tagit med deras andel i den gemensamma konsumtionen — bostad etc. — (40 kr). Därmed har man kommit upp i 150 kr.

Till detta har man sedan adderat 110 kr, som skall motsvara kostnaden för den arbetskraft som läggs ner på barnet i hemmet, dvs. närmast hustruns arbete.

Så kan man naturligtvis mycket väl bete sig. Men då måste 110 kr. per barn och månad också läggas till familjens inkomst, eller strängt taget ett större belopp eftersom det är fråga om en skattefri inkomst. Om man underlåter att göra så blir jämförelser mellan olika hushållstypers ekonomiska ställning alldeles missvisande.

Det brukar sägas att vårt beskattningssystem vilar eller bör vila på skatteförmågeprincipen. Utifrån de värderingar vi omfattar blir det rimligt att ge folk med stora försörjningsbördor på grund av barn skattelättnader eller någon annan form av kompensation. Vi resonerar alltså här annorlunda än när det gäller t.ex. en person som tagit på sig bördan att försörja ett stall ridhästar. Men man kan gott vara medveten om att det är fråga om en värdering.

Även om de värderingar som ligger till grund för betänkandets tankegångar och som löpt genom de uppskattande presskommentarerna alltså är gemensamma för de flesta av oss kan det vara nöjsamt att för ett ögonblick få se problemet ur några andra synvinklar. Man kan naturligtvis vända på hela resonemanget och fråga sig hur t.ex. Fröding skulle ha reagerat på SOU 1955: 29. Kanske hade han levererat en amper skrivelse till Ulla Lindström och frågat hur mycket han skulle få i skatteavdrag för att han gått miste om nöjet av hustru och barn. Som ett uttrycksfullt PS kunde han lämpligen ha citerat sig själv:

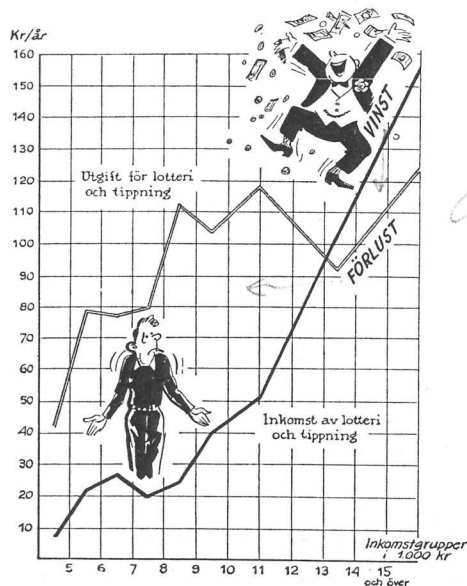
»Jag köpte min kärlek för pengar för mig fanns ej annan att få sjung vackert i skorrande strängar sjung vackert om kärlek ändå»

Det är inte omöjligt att Frödings krav på barn- och hustruersättning hade nått svindlande belopp. Det kan kanske låta cyniskt, men utredarna är inte mindre cyniska när de tar upp frågan om nöjesvärdet av hustru och barn. I ett »räkneexempel» — så kallas nu för tiden allt som inte kan grundas på fakta eller logiska resonemang — uppställer utredningen som ett tänkbart mål att barnfamiljernas standard i genomsnitt inte bör vara mer än 20 procent lägre än de icke barnförsörjandes. Dessa 20 procent bör tydligen fattas som ett försök att uppskatta »nöjet». Så mycket, har man sagt, kan det hela liksom vara värt.

Fru Fortuna och storfinsansen

Vem vinner på tippning och lotteri? Varken ni eller jag det är ju klart. Det visar sig mycket riktigt att vinster na går till dem som aldrig blandat bark i brödet — till storfinsansen, i princip. Till dem som mycket har skal mycket varda givet i denna den bästa av världar.

Underlaget för dessa påståenden är så stabilt det kan bli: Sveriges officiella statistik, med de vanliga ungefä himmelsblå pärmar. Diagrammet här nedan, som bö studeras med omsorg, häpnad och socialt patos, avslöja minsann hur det ligger till. Längs den vågräta axel har inkomstklasserna avsatts och längs den lodrät vinst eller förlust i kronor per år. Som man ser gör de arbetande folket hjärtskärande förluster på lotterier och tippning. Storfinsansen däremot nog så beaktansvärd vinster!

Detta diagram har, vågar vi tro, stor omedelbar slagverkar Men det bör kompletteras med en eller annan detalj siffra. Det är tåtorter vi rör oss med i denna studie. Inkomsttagare i klassen under 5 000 kr. tjänade 1941 endast 7 kr. på lotteri och tippning. Däremot står, hö och häpnad, utgifter på 42 kr. Folk i 10 000-kronors klassen hade inkomster av denna förvärvskälla på 51 kr., utgifter på 118 kr. Går vi däremot till klassen 15 000 kr. och däröver (!) uppgår inkomsterna till 151 kr. och utgifterna till 123 kr. En nätt liten vinst min sann, summa stor 34 kr., att lägga till inkomsterna av aktiespekulationer och annan asocial verksamhet. Små tippare, förenen Eder!

Allvarligt talat, vad kan detta sabotage mot inkomst utjämningen bero på? Tydligen värt att begrunda och återkomma till.

Alldeles sann berättelse

Den nyinskrivne kandidaten intervjuas av den ick okände professorn i nationalekonomi vid Stockholm Högskola:

— Hur många betyg tänker ni ta i nationalekonomi
— Tre, hadde jag nog tänkt försöka...

— Utmärkt! Er väntar en lysande framtid. Nu för tiden kan man ju bli riksbankschef på två betyg — vad ska man då inte kunna bli på tre!